

Orhan
Seyfi
Orhon

Şiire ilgisi Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde başladı, Mercan İdâdisi'nde devam etti. Edebiyat hocası Celâl Sahir'den (Erozan) teşvik gördü. İçine girdiği edebiyat ortamındaki arkadaşlarından Halil Nihat (Boztepe) ve M. Enver'in etkisiyle eski şairleri tanıdı, divan edebiyatından zevk almaya başladı. İlk şiir denemelerinde Abdülhak Hâmid ve Tevfik Fikret'in etkisinde kaldı. O sıralarda gündeme gelen "terkipsiz lisan" anlayışına ilgi duydu, aruzla terkipsiz Türkçe şiir yazma denemelerine girişti. 1909'da *Kehkeşan* dergisinde görünmeye başladı (Donbay, s. 192), *Hıyâban* dergisini çıkardı (1910), *Şehbâl* ve *Safahat-ı Şîr ü Fikr* dergilerinde yer aldı. Bu ilk dönem şiirlerinden özellikle "Fırtına ve Kar" onun tanınmasını sağladı. Terkipsiz fakat eski kelimelerin yer aldığı şiir dilinden Ziya Gökalp'in uyarılarıyla halkın diline, vezinde ise aruzdan heceye geçti; bu yoldaki ilk denemelerini *Türk Yurdu* ve özellikle *Yeni Mecmua*'da yayımladı. 1919'da çıkan "Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi" heceyle sade Türkçe şiir anlayışının başarılı örneklerinden biri kabul edildi.

1918-1922 yılları arasında *Türk Kadını*, *Şair*, *Büyük Mecmua*, *Servet-i Fünûn*, *Ümit* ve *Yarın* dergilerinde şiir ve yazılarıyla görünen şairin dönemin diğer bazı dergi ve gazetelerinde de imzasına rastlanmaktadır. 1922'de yayımlanan *Gönülden Sesler* kitabı beklentilerini karşılamayınca şiiri ikinci plana almış, *Aydede* ve *Âyine* dergilerinde başladığı mizah yazarlığını Yusuf Ziya ile beraber çıkardıkları (1922) *Ak-baba*'da sürdürmüştür. *Papağan* (1924-1927) ve *Yeni Kalem* adlı mizah, *Resimli Dünya* (1924-1926) adlı çocuk ve magazin dergileriyle, edebiyat ve sanat içerikli *Güneş*'i (1927) neşretmiş, bir süre *Karagöz*'ün yayım sorumluluğunu üstlenmiştir (1928-1932). Kendi başına ve Yusuf Ziya ile birlikte 1932-1938 yılları arasında *Edebiyat Gazetesi*, *Hızlanış*, *Ayda Bir*, *Her Ay*, *Her Şey* gibi edebî ve ilmi içe-

rikli dergi teşebbüslerinden sonra yayımladığı *Çınaraltı* (1941-1944), Türkçü edebiyat ve düşünceyi çatısı altında toplayan önemli yayın organlarından biri olmuştur. Son olarak *Yeni Çağ*'ı çıkarmıştır (1945-1946).

1930 öncesinde *Milliyet*'te başladığı gazete yazarlığına 1945'te *Tasvir*'deki yazılarıyla tekrar dönen yazarın *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazetelerinde de imzasına rastlanır. 1950'li yıllarda Demokrat Parti safılarına geçtikten sonra bu partiyi destekleyen *Zafer* ve *Havadis* gazetelerinde yazılarını sürdürdü. Son olarak 1 Mart 1962'de *Son Havadis* gazetesinde başladığı günlük yazılarını ölümüne kadar devam ettirdi. Şairin yirmiden fazla şiiri değişik bestekârlar tarafından bestelenmiştir.

Eserleri. Şiir Kitapları. 1. *Fırtına ve Kar* (İstanbul 1335 r./1919). Aruz vezniyle yazdığı on yedi şiirden meydana gelmiştir. 2. *Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi* (İstanbul 1335 r./1919). Millî efsaneye dönüştürülen bir masalın manzum söylenişidir. 3. *Gönülden Sesler* (İstanbul 1922). 1922 yılına kadarki şiirlerini bir araya getiren eser II. Meşrutiyet sonrası yeni tarz hece şiirini temsil eder. Bazı değişikliklerle 1928 ve 1935, yeni bir tertiple 1964'te basılmıştır. 4. *Kervan* (1935, 1964). Aruz vezniyle kaleme aldığı eski ve yeni şiirlerini topladığı eseridir. 5. *O Beyaz Bir Kuştu* (1941). Sonradan yazdığı hece şiirleriyle *Gönülden Sesler*'den seçmeleri bir araya getirmektedir. 6. *İstanbul'un Fethi* (İstanbul 1953). Fethin 500. yıl dönümü anısına kaleme alınmıştır. 7. *İşte Sevdiğim Dünya* (1962). Aruzla Japon "haiku"larından esinlenerek yazılmıştır. 8. *Şiirler* (1970). Şiir-

lerinden geniş bir seçme yapılarak hazırlanmıştır. **Antoloji.** *Hayat Bilgisi Şiirleri* (I-III, İstanbul 1929-1930). On iki şairin çocukları için yazdığı manzumelerle kendi yazdıklarını bir araya getirmektedir. **Hikâye ve Roman.** 1. *Kerem ile Aslı* (İstanbul 1938). 2. *Çocuk Adam* (İstanbul 1941). 1920'ye kadarki hayatını anı-roman tarzında kaleme almıştır. Son bölümü 1965'te yayımlanan ikinci baskısında tamamen değiştirilmiştir. **Mizah ve Hiciv Kitapları.** 1. *Fiske* (İstanbul 1922). "Fiske" takma adıyla dergilerde neşrettiği manzum ve mensur ilk çalışmalarından meydana getirilmiştir. 2. *Asrî Kerem* (İstanbul 1938). Kerem ile Aslı hikâyesinin mizahî bir boyut katılarak modern hayata uyarlanmış şeklidir. 3. *Hicivler* (1951). İsmet İnönü için kaleme aldığı siyasi taşlamalardan oluşmaktadır. 4. *Düşün Gecesi* (İstanbul 1957). Mizahî hikâyeleridir. **Deneme ve Fıkralar.** 1. *Dün Bugün Yarın* (İstanbul 1943). Tarih, sanat, dil ve edebiyat meseleleri etrafında millî bakış açısıyla yazdığı denemelerinin bir kısmıdır. 2. *Kulaktan Kulağa* (İstanbul 1943). Günlük olaylar çerçevesinde kaleme aldığı yazılarından meydana gelmiştir. **Biyografiler.** 1937'de hazırladığı *Abdülhak Hâmid, Mehmed Âkif, Ziya Gökalp, Yahya Kemal ve Nazım Hikmet* biyografileri, değerlendirme ve şiirlerinden seçmelerden oluşmaktadır. **Siyasi Mücadele Eserleri.** *Maske-ler Aşağı* (İstanbul 1943), *Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e Açık Mektup* (İstanbul 1944), *Gençlere Açık Mektup* (1951).

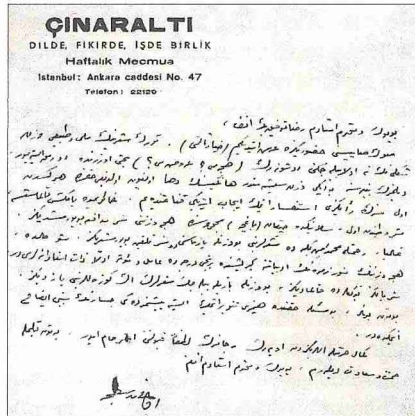
BİBLİYOGRAFYA :

Nüzhet Hâşim, *Millî Edebiyata Doğru*, İstanbul 1918, s. 142-145; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1290-1293; Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul 1960, s. 154-157; Ali Donbay, *Orhan Seyfi Orhon: Hayatı, Gazeteciliği, Fikri ve Edebî Şahsiyeti, Eserleri* (doktora tezi, 1998), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Behçet Yazar, "Orhan Seyfi Orhon", *Yedigün*, XV/382, İstanbul 1940, s. 15; Öz Dokuman, "Orhan Seyfi Orhon'la Bir Konuşma", *Hayat Tarih Mecmuası*, VI/11, İstanbul 1970, s. 36-43; Yılmaz Öztuna, "Yahya Kemal ve Orhan Seyfi'nin Bestelenmiş Şiirleri", a.e., VIII/9 (1972), s. 4-9; İ. Parlartır, "Orhon, Orhan Seyfi", *TA*, XXV, 485-487.

ÂLİM KAHRAMAN

Orhan Seyfi'nin Rıza Tevfik'e yazdığı mektup (Abdullah Uçman arşivi)

ORHON YAZITLARI

Türk dilinin en eski metinlerinin yazılı olduğu taşlar.

Orta Moğolistan'da Koça-Çaydam gölü dolayında Orhon ırmağının eski yatağı yakınında bulunduğu için bu adla anılan yazıtlardan Kül Tigin yazıtının 732, Bilge

Kaçan'ın 735, Tonyukuk'un (Tunyukuk) 716-734 yılları arasında dikilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Kül Tigin (Tégin) ve Bilge Kağan yazıtlarının arası yaklaşık 1 kilometredir. Tonyukuk yazıtı, Orhon ırmağının 360 km. doğusunda bulunmasına rağmen aynı döneme ait olması ve aynı konuları ihtiva etmesi bakımından Orhon yazıtları arasında anılmıştır. Bunların dışında üç önemli yazıttan Çoyren yazıtının 689-690, Küli Çor (Ihe-Hüşötü) yazıtının 719-723, Ongi (Işbara Tarkan) yazıtının da 723-735 yılları arasında dikildiği sanılmaktadır.

Yazıtları bilim dünyasına ilk defa *Das Nord und östliche Theil von Europa und Asia* adlı eseriyle (Stockholm 1730) J. von Strahlenberg tanıtmıştır. Eski İskandinav harflerine olan benzerliği sebebiyle dikkati çeken yazıtlardan bazılarının yazı örneklerini, XVIII. yüzyılın sonlarında P. Simon Pallas *Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs* adlı seyahatnâmesinde (I-IV, Graz, ts.) vermiştir. Ardından Spassky yirmi iki yazıtın yazısını yayımlamış (*Inscriptiones Sibiriacae de antiquis quibusdam sculpturis et inscriptionibus in Sibiria repertis*, Petersburg 1822), 1825'te Jean Pierre Abel Rémusat bütün yazıtların Türkler'in eski topraklarında olduğunu ortaya koymuştur. Bu arada Messerschmidt iki yazıt keşfetmiştir. N. N. Yadrintsev, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının çıkartmalarını bilim âlemine sunmuş (*Anciens caractères trouvés sur des pierres et des ornements au bord de l'Orkhon*, St. Petersburg 1890), Axel Olai Heikel başkanlığındaki Fin heyeti yazıtların resimlerini ve çıkartmalarını getirterek yayımlamıştır ("Kahdeksas arkeoloogineu kongressi Moskovassa 1890", *JSFOu.*, X [1892], s. 130-145). Tonyukuk yazıtı da 1897'de Klementz tarafından bulunmuştur. Yazıtların taşının Bilge Kağan mezar külliyesinin 45-50 km. güneyindeki mermer ve granit yataklarından çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Kül Tigin Yazıtı. Koça-Çaydam gölünün 4 km. doğusunda, eski Moğol başşehri Karakorum'un 32 km. güneyinde, eski Uygur başkenti Karabalgasun'un 28 km. güneybatısında ve Orhon ırmağının bir kolunun 2 km. batısında bulunur. Kül Tigin'in ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilen bu yazıtta II. Doğu Türk Kağanlığı'nı kuran kahramanların ve oğullarının hayatı ve ülkelerini korumak için verdikleri mücadeleler dile getirilmiştir. Anıtlarda ayrıca o bölgede yaşayan Türkler'e çeşitli uyarılar yer almakta ve Çinliler'in tatlı sözlere, yumuşak kumaşlarına kandıklarında

kendilerini bekleyen tehlikeler haber verilmekte, Türk Kağanlığı'nın birlik ve beraberlik içinde bulunması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Boz bir granit kaya üzerine dört yüzlü olarak yazılan taş, bir kaplumbağa kaide üzerine oturtulmuşken bu kaidenin parçalanması yüzünden 1911'de sunak taşından kesilen granit bir kayanın üstüne yerleştirilmiştir. Taşın bütün yüzleri 2,27 m. boyunda yazılarla kaplıdır. Batı yüzünde T'ang Kağanı Xuan-zong'un uzun Çince hitabesi yer almakta, ayrıca kısa bir Türkçe yazıt bulunmaktadır. Batı yüzünde dikilişinden kısa bir süre sonra yapılan Göktürk harfli eklemelerin karakterleri yazıtın aslındaki yazı karakterinden farklıdır. Ayrıca batı yüzünde birbirinden ayrı iki Çince eklemeye mevcuttur. Tamamı yetmiş bir satır olan yazıtta 10.000'e yakın harf bulunmaktadır. Yazıtın doğu ve batı yüzünün tepelik kısmında karşılıklı, kurttan süt emen çocuk tasvirleri, doğu yüzüne ait tepeliğin tam ortasında arkar (dişi dağ keçisi) damgası yer almaktadır. Bu mezar külliyesinde yazıt dışında anıtmezar, ihtiram yolu, heykeller, sunak taşı, balbal ve gözetleme kuleleri de bulunmaktadır. 27 Şubat 731'de ölen Şehzade Kül Tigin için 1 Kasım 731'de yuğ merasimi yapılmış, muhtemelen 21 Ağustos 732 tarihinde de bu yazıt dikilmiştir.

Bilge Kağan Yazıtı. Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan tarafından babasının ölümü üzerine (25 Kasım 734) 24 Eylül 735'te diktirildiği tahmin edilen yazıtta Bilge Kağan yaptığı hizmetleri anlatmış, dağılmış ve parçalanmış bir millete kağan olduğunu, ölmek üzere olan milleti Tanrı'nın lutfu ile diriltip doyurduğunu belirtmiştir. Dört yüzü olan yazıt Kül Tigin yazıtına göre daha çok yıprandığından bazı yerleri okunamamaktadır. Kaplumbağa kaidenin üzerinde yazı yoktur. Güney ve batı yüzünde (6 satır) yazıtı diktiren Tengri Kağan'ın sözleri yer alır. Batı yüzündeki Çince metin büyük ölçüde tahrip olduğundan pek az kısmı okunabilmiştir. Kuzey yüzündeki metin son yedi satırı dışında Kül Tigin yazıtının güney yüzündeki metinle, doğu yüzündeki 2-24. satırlar da küçük bazı farklarla Kül Tigin yazıtının doğu yüzündeki 1-30. satırlarla aynıdır.

Bilge Tonyukuk Yazıtı. II. Doğu Türk Kağanlığı'nın büyük devlet adamı Vezir Tonyukuk tarafından diktirilen yazıtta bu döneme ait tarihî hadiseler, bağımsızlık için çekilen sıkıntılar, verilen mücadeleler ve elde edilen başarılarla Tonyukuk'un etkisi anlatılır. Bilge Tonyukuk, İltiş (Él-téris) ve Kapgan kağanları kendisinin tahta oturt-

tuğunu, onlarla birlikte devletin devlet, milletin de millet olduğunu belirtir. Tonyukuk'un duygu ve düşüncelerini ifade ederken edebî dilin imkânlarından yararlandığı görülür. Birinci yazıtın batı yüzünde Tonyukuk'un mensup olduğu boyun damgası vardır.

Yazıtların Yazımı. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarını taş üzerine kazıyarak yazan kişi yeğenleri Yolluğ Tigin'dir. Kül Tigin yazıtı için Çin'den ayrıca altı sanatkar (bedizci) getirtilmiştir. Kül Tigin yazıtı yirmi günde, Bilge Kağan yazıtı otuz dört günde kazanmıştır. Kül Tigin yazıtının batı yüzünü ise Çang Sengüm yazmıştır. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları Bilge Kağan'ın ağzından anlatıldığına göre metinleri yazan da o olmalıdır. Önce metinleri yazıp sonra bunları taşlara kazınması için Yolluğ Tigin'e verdiği düşünülmektedir. Olayların Bilge Tonyukuk'un ağzından anlatıldığı Tonyukuk yazıtında ise metnin yazarı Tonyukuk olmalıdır.

Yazıtların Harfleri, Dili ve Üslubu. Orhon yazıtlarının harfleri Türk biliminde "esrarlı eski Türk yazısı" olarak adlandırılır. Bunun sebebi, harflerin eski İskandinav yazıtlarında kullanılmış ve "esrarlı harfler"

Kültigin Anıtı

diye adlandırılmış yazının harflerine çok benzemesidir. İki büyük Orhon yazıtında otuz sekiz harf kullanılmıştır (DİA, XI, 45). Yenisey'de bulunanlar dahil bütün yazıtlarda kullanılan işaretlerle Göktürk harflerinin sayısı elliye bulmaktadır. Bu harfleri çözen Vilhelm Ludwig Peter Thomsen'e göre eski Türk yazısı esrarlı harflere benzese de Ârâmî-İran kökenli bir yazıdır. Thomsen, harflerdeki çift ünsüz ve hece işaretleriyle bazı tek ünsüz işaretlerinin hece yazısı kökenli olabileceğini ileri sürmüştür. Orhon yazıtlarında uygulanan yazı hece ve harf yazılarının karışımı gibidir. Ünlü harflerin kullanılmasının sınırlı olduğuna bakılarak eski Türk yazısının hece yazısından harf yazısına geçiş aşamasında olduğu ileri sürülebilir. Sağdan sola doğru yazılan yazıların bazı Yenisey yazıtlarında soldan sağa doğru yazıldığı görülür. Ancak bu durumda harfler ters yöne çevrik olarak kazanmıştır. Taşa yazılı metinlerde genelde kelimelerle ekler birlikte telakki edilmiştir. Kâğıda yazılı metinlerde ise her kelime hatta her ek birbirinden üst üste iki nokta (:) işaretiyle ayrılmıştır.

Orhon yazıtları, Bilge Kağan ve Tonyukuk tarafından yazılmış II. Doğu Türk Kağanlığı'nın tarihi gibidir. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında dünyanın ve insanlığın yaratılışına bir cümleyle değinildikten ve birinci kağanlığın tarihi ana çizgileriyle özetlendikten sonra ikinci kağanlığın kuruluşun Kül Tigin'in 731'de ölümüne kadarki siyasi ve askerî tarihi anlatılır. Özellikle Bilge Kağan'ın beylerine ve halkına seslendiği bölümler son derece etkili bir anlatım gücüne sahiptir. Bu bakımdan Orhon yazıtlarının Türkçe'nin en eski ve en güzel nesir ve hitabet örnekleri olduğu söylenebilir (Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 14-22).

Yazıtların dili ve üslubu üzerinde araştırma yapanlar metinleri tam bir görüş birliği içinde değerlendirememiştir. Yazıtların ilkel ve somut bir konuşma diline sahip olduğunu ileri sürülenlere mukabil bunların eski bir geçmişe dayanan gelişmiş bir dilin ürünleri olduğu kanaatinde bulunanlar da vardır. Aynı şekilde yazıtların şiir ve nesir olabileceği konusundaki farklı görüşlere göre de üslup değerlendirmesi değişmektedir.

Orhon yazıtlarının söz varlığı üçte biri soyut kavramlar olmak üzere 900 kadar kelimedir. Konunun sınırlı olduğu dikkate alınınca bu sayının küçümsenmemesi gerekir. Bu sınırlı konuda gerek somut gerekse soyut kavramların zenginliğinden ve

bazı morfolojik özelliklerden hareketle o dönemdeki Türkçe'nin sadece konuşma değil aynı zamanda bir yazı dili ve çok daha eski bir dilin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlardaki ikilemeler, yakın anlamlı ve eş anlamlı kelimeler, benzetmeler, mecazlar, karşıt kavramlar, deyimler ve tasvirler dağarcığı zengin bir edebî dilin varlığını düşündürür. I. V. Stebleva, şiiri andıran paralelliklere dikkat ederek bunların nazım olabileceği görüşünü ileri sürerken âhenk yapısına ve yüksek sesle okumaya elverişli olduklarını da ekler. Bu görüşler, daha sonra P. Zieme ve G. Doerfer gibi Türkologlar tarafından ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. A. von Gabain, bu metinlerde görülen baş kafiye izlerinin eski Türk şiirinde bulunabileceğini belirtir (Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, tür.yer.).

Yazıtlarda geçen ve o dönem Türkçe'sinin ifade zenginliğini gösteren bazı örnekler şöylece sıralanabilir: a) **Deyimler:** Adak kamaşatmak "ayağı burkulmak, ayağı do-laşmak", mecazen "mâneviyatı bozulmak, şaşırıp yanlış hareket etmek" (Bilge Kağan, doğu yüzü, 30. satır; Kül Tigin, doğu yüzü, 7. satır); atı küsi yok bolmak "adı sanı yok olmak" (Bilge Kağan, doğu yüzü, 21. satır; Kül Tigin, doğu yüzü, 27. satır); körür közi körmez teg bilir bilgi bilmez teg bolmak "görür gözü görmez gibi, erer akli ermez gibi olmak", mecazen "iş görmez, düşünemez hale gelmek" (Kül Tigin, kuzey yüzü, 101. satır); sabın sımak "sözünü kırmak, hatırını kırmak" (Kül Tigin, güney yüzü, 11-12. satır; Bilge Kağan, kuzey yüzü, 14. satır). b) **Benzetmeler:** Ügüzce "ırmak gibi", tağça "dağ gibi" (Bilge Kağan, doğu yüzü, 20. satır); böri teg "kurt gibi", kony teg "koyun gibi" (Kül Tigin, doğu yüzü, 12. satır); otça "ateş gibi", borça "fırtına gibi" (Bilge Kağan, doğu yüzü, 27. satır); süçig sab "tatlı söz" (Kül Tigin, güney yüzü, 5. satır); sab sı- "söz kırmak" (Kül Tigin, güney yüzü, 11. satır). c) **Karşıt anlamlı kullanışlar:** Üze kök tengri asra yağız yér "üstte mavi gök alta kara toprak" (Kül Tigin, doğu yüzü, 1. satır). d) **İkilemeler:** Arkış tirkış "kervan, kafiye" (Kül Tigin, güney yüzü, 8. satır); at kü "ad san" (Kül Tigin, doğu yüzü, 25. satır); iç taş "iç dış" (Kül Tigin, güney yüzü, 12. satır); il (él) törü "devlet" (Kül Tigin, doğu yüzü, 1, 8. satır); yabız yablak "kötü" (Kül Tigin, doğu yüzü, 20. satır). Yazıtlarda kişi ve yer adları dışında yabancı kelime yok gibidir.

Yazıtlar Üzerine Yapılan Çalışmalar. F. W. Radloff, 1894 yılının Mart ayında Orhon yazıtları üzerine hazırlayacağı eserin

birinci kısmı olan elli beş esrarlı harfli metni yayımlamış, eserin ikinci kısmı aynı yılın mayıs ayında, üçüncü kısmı da 1895'te neşredilmiştir (*Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1894-1895, 3 fasikül, 460 sayfa). Bu çalışmalarda birçok okuma ve açıklama yanlış bulunmaktadır. Daha sonra Radloff metinlerin dil yapısını tesbit etmeye başlayarak eserin ikinci baskısını gerçekleştirmiştir (St. Petersburg 1897). Bu yayın Eski Türkçe'deki ilk dil çalışmasıdır ve kendisinden sonra yapılan çalışmalara kaynak olmuştur. Radloff 1894-1899 yılları arasında kırk Yenisey, on Hoyd Tamir ve altı Moğolistan olmak üzere toplam elli altı yazıtı ilk okuyan, ilk çeviren, sözlüklerini ve dil bilgisini yazan ve yazıtları çeşitli yönleriyle değerlendiren ilim adamıdır. V. Thomsen büyük yazıt üzerine yaptığı çalışmayı *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* adıyla yayımlamıştır (Helsingfors 1896). Çok başarılı bulunan bu yayın daha sonraki araştırmacılar tarafından örnek alınmıştır. P. M. Melioranskiy, Kül Tigin yazıtını Rusça neşretmiştir (Sanktpetersburg 1899). W. Radloff da yeni basımın II. cildini, 1897'de F. Klementz tarafından Bayn-Tsokto mevkiinde bulunan Tonyukuk yazıtının Orhon harfli metninin ve yazı çevriminin Almanca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (*Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*, Petersburg 1899). Daha sonra Thomsen, Tonyukuk yazıtının mükemmel resimlerini elde ederek önemli düzeltmeler yapmış (*Turcica. Etudes concernant à l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie*, Helsingfors 1916, MSFOu., XXXVII. sayı olarak), ayrıca iki Orhon yazıtıyla Tonyukuk yazıtının Danca tam çevirisini neşretmiştir (*Gammelturkiske inskriptioner fra Mongoliet, i oversøttelse og med indledning*, Kobenhaven 1922). A. von Gabain, hazırladığı Eski Türkçe ilk dil bilgisi kitabının antoloji kısmında Kül Tigin yazıtının çeviri yazılı metnini de vermiştir (*Altürkische Grammatik*, Leipzig 1941). S. Ye. Malov da *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti* adıyla bir çalışma yapmıştır (Moskva 1951). Tonyukuk yazıtını Pentti Aalto, G. J. Ramsstedt ve J. G. Granö müstakil olarak yayımlamıştır ("Materialien zu den altürkischen Inschriften der Mongolei", *JSFOu.*, LX/7 [1958]). René Giraud, Tonyukuk yazıtının Fransızca tercümesini, harf ve çeviri yazılı metnini çeşitli açıklamalar ve sözlük ilâvesiyle bir kitapta toplamıştır (*L'inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961).

Göktürk harfli metinler üzerine Türkiye'de yapılan ilk çalışma Şemseddin Sâ-

mi'ye aittir, ancak yayımlanmamıştır. Daha sonra Necip Âsım (Yazıksız) *En Eski Türk Yazısı* (İstanbul 1315, 2. baskısı *Pek Eski Türk Yazısı* adıyla, İstanbul 1327) ve Thomsen yayımını esas alarak *Orhun Âbideleri* (İstanbul 1925) adıyla iki eser neşretmiştir. İkinci yayın Hüseyin Namık Orkun'a aittir (*Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936-1941). Talat Tekin, yazıtlardan beşi üzerinde (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongin ve Küli Çor) *A Grammar of Orkhon Turkic* adlı bir gramer çalışması dışında (Bloomington 1968) ayrıca birçok yayın yapmıştır (bk. bibl.). Muharrem Ergin'in *Orhun Âbideleri* adıyla yayımladığı eser üç büyük yazıt üzerinedir (neşirler için ayrıca bk. Erimer, s. 47-64; Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 261-264). Bugüne kadar Göktürk harfli büyük- lü küçük- lü yaklaşık 250 metin neşredilmiştir. Bunları Göktürk, Uygur, Kırgız devrine ait olanlar, tarihi tesbit edilemeyenler, yalnız adları bilinip henüz neşredilmeyenler ve hangi yazıtta ait olduğu belirle- nemeyen metinler olmak üzere altı baş- lık altında toplamak mümkündür. Kül Ti- gin, Bilge Kağan ve Tonyukuk'tan başka önemli yazıtlar arasında şunlar yer almak- tadır: Karabalgasun, Küli Çor, Moyun Çor, Ongi, Taryat (Terh, Terek, Terhin).

BİBLİYOGRAFYA :

Kayahan Erimer, *Eski Türkçe Göktürk ve Uy- gur Yazı Dili*, Ankara 1969, s. 47-64; Melih Er- çin, "Göktürk-Sekel-Fenike Yazıları Üzerine Üç Saptama Bildirisi", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sem- pozyumunu*, Ankara 1981, s. 207-234; V. Thom- sen, *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü: İlk Bildiri Çözülmüş Orhon Yazıtları* (çeviri Vedat Köken), Ankara 1993; a.m.f., *Orhon Yazıtları Araştırmaları* (çeviri Vedat Köken), Ankara 2002; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Ka- ğan, Tunyukuk*, İstanbul 1995; a.m.f., "Some Remarks on the Tunyukuk Inscription", *Beläg Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Wiesbaden 1995, s. 159-168; a.m.f., *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara 2000; a.m.f., *İrk Bitig: Eski Uyğurca Fal Kitabı*, Anka- ra 2004; a.m.f., "Köktürk Yazıtlarındaki Deyim- ler Üzerine", *TDL*, VI/67 (1957), s. 372-374; VI/ 68 (1957), s. 423-426; a.m.f., "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Ki- tabesi", *TTK Belleten*, XLVI/184 (1983), s. 795-838; Bilge Ercilasun, "Orhun Abideleri Hakkında Türkiye'deki İlk Bilgiler", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara 1999, s. 409-422; Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde Or- hun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Ay- dınlattığı Gerçekler*, İstanbul 2000; a.m.f., "Göktürk Yazıtlarında Söz Sanatları-Güçlü Anla- tım Yolları", *TDAY Belleten 1990* (1994), s. 1-12; *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albü- mü-Album for the Project on Turkish Monu- ments in Mongolia*, Ankara 2001; J. Taube, "Ei- ne runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebsters Geschichte der Be-

wuŝtwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32)", *Splitter aus der Gegend von Turfan: Festschrift für Peter Zieme anlâßlich seines 60. Geburtstags*, İstanbul-Berlin 2002, s. 333-365; Árpád Berta, *Szavaimat jól halljátok ... A türk és újgur rovásírásos emlékek kritikai kiadásá- ra*, Szeged 2004; a.m.f., "Runik Harfli Eski Türkçe Yazıtlar (VIII. Yüzyıl)" (çeviri Nurettin Demir), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2006, I, 113-121; a.m.f., "Neue Lesungs- und Deutungsvorschläge für die Inschrift Tonuquq", *AOH*, XLVIII/3 (1995), s. 313-320; Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara 2005; Semih Tezcan, "Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme", *TDAY Belleten 1975-1976* (1976), s. 173-181; Osman F. Sertkaya, "Köl Tigin'in Ölümünün 1250. Yıl- dönümü Dolayısı ile Moğolistan Halk Cumhuri- yeti'ndeki Köktürk Harfli Metinler Üzerinde Yapı- lan Arkeolojik ve Filolojik Çalışmalara Toplu Bir Bakış", *TTK Belleten*, XLVII/185 (1984), s. 67-85; S. G. Klyaz'torniy - V. A. Livşic, "Bugut'taki Sog- ça Kitabeye Yeni Bir Bakış" (trc. Emine Gürsoy- Naskali), *TDAY Belleten 1987* (1992), s. 201-241; Soslanbek Y. Bayçorov, "Avrupa'nın Göktürk Harfli Eski Anıtları", a.e. 1990 (1994), s. 13-16; István Vásáry, "Doğu Avrupa'nın Runik Alfab- e Sistemleri Üzerine", a.e. 1993 (1995), s. 51-59; Halil Açıkgöz, "Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yü- zünün İlk Satırında (İ)ki (E)d(i)z K(e)r(e)kül(ü)g mü Yoksa Kid(i)z K(e)r(e)kül(ü)g 'Keçe Çadrlı' mı Okunmalı?", a.e. 1994 (1996), s. 1-10; a.e. 2000 (2001) (dergideki makalelerin tamamı Or- hon yazıtlarıyla ilgilidir); Mustafa S. Kaçalın, "Elif- bâ", *DİA*, XI, 45.

MUSTAFA S. KAÇALIN

ORHONLU, Cengiz (1927-1976)

Osmanlı tarihçisi.

17 Temmuz 1927'de Tokat'ın Niksar ka- zasında doğdu. Babası ilkokul öğretmeni İsmail Seyfettin Bey, annesi Melâhat Ha- nım'dır. İlk öğrenimini İstanbul'da 61. İli- kokul'da, orta öğrenimini Kumkapı Orta- okulu'nda ve İstanbul Erkek Lisesi'nde ta- mamladı (1945). Ardından İstanbul Üniver- sitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi ve 1951'de buradan mezun oldu. Askerlik hizmetinden (1951-1952) sonra İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde eski metinler telhisçisi olarak göreve başladı ve 1954 yılının başlarına kadar burada çalış- tı. Aynı yıl Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'ne asistan oldu. 1955'te başladığı doktorasını 1958'de tamamladı. Doktora tezi, Osmanlı toplumunun önem- li bir unsurunu teşkil eden aşiretlerin II. Viyana seferinden (1683) sonra merkezî idarece alınan kararlar doğrultusunda ya- pılan iskânı ve bu iskânın sonuçlarını ihtiva eden *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşi- retleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)* idi (İstanbul 1963).

Cengiz
Orhonlu

1959'da Kanada hükümeti tarafından verilen bursla bir yıllığına Montreal'e git- ti. McGill Üniversitesi'nde İslâm Araştır- maları Enstitüsü'nde çalıştı, bazı dersleri takip etti. Osmanlı Devleti'nin güney si- yaseti çerçevesinde özellikle ileride yoğun biçimde üzerinde duracağı Habeşistan tari- hi üzerine ön hazırlıklar yaptı. İstanbul'a dönünce konuyla ilgili incelemelerini bi- lim dünyasına duyurmaya başladı ("Os- manlıların Habeşistan Siyaseti, 1540-1560", *TTK Bildiriler*, VI [1967], s. 413-423). Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtı ve kurumları hakkında önem- li konulara el attı. Bu bağlamda *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı* (İstanbul 1967) adıyla hazırladığı tez- le 1964'te doçent unvanını aldı. 1965'te doçentlik kadrosuna tayin edildi. Sofya, Lefkoşe, Viyana ve Atina ile Ankara'da dü- zenlenen uluslararası kongrelere davet edil- di; suyoçluluk, Osmanlı Türkleri'nin Kıbrıs'a yerleşmesi, yerleşim birimi olarak "di- van", *Târîh-i Medînetü'l-hükemâ* adlı Atina tarihinin tanıtımı ve köprücülük gi- bi konularda orijinal bildiriler sundu. Sad- razamların hükümdarlara arz ettikleri bel- ge türlerinden olan telhislerle ilgili bir eser yayımladı (*Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler, 1597-1607*, İstanbul 1970). 1971'-de "Osmanlılar ve Habeşistan" adlı çalış- ması ile profesörlüğe yükseltildi. 1959'da Kanada'da bulunduğu yıllardan beri üze- rinde çalıştığı bu araştırmayı kitap olarak yayımladı (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974). Orhonlu, profesör olduktan sonra katıldığı kongrelerde daha çok kongrelerin düzenlendiği ülkelerin Osmanlı Devleti'yle münasebetlerini ele alan bildiriler sundu. Önce Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü üyeliğine, daha sonra Türk Tarih Kurumu muhabir (1970), ardından asf (1973) üyeliğine seçilen Cengiz Orhonlu kalp yet- mezliği yüzünden 11 Haziran 1976'da İs- tanbul'da vefat etti ve Feriköy'deki aile kabristanına defnedildi.